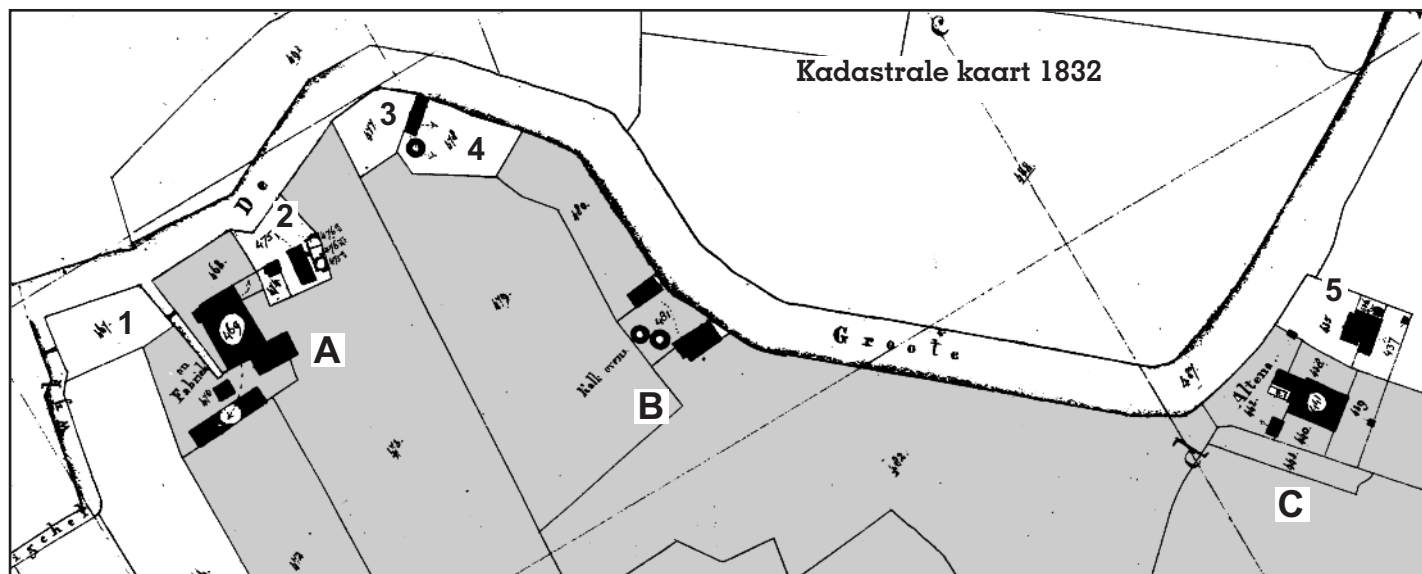

Het panwerk van Lucas Ijsbrandsz en de familie Britzel te Makkum

door Otto Gielstra

Het panwerk

Hoewel velen de Lucas Ijsbrandsz-pan kennen is er betrekkelijk weinig bekend over de fabriek waar deze beroemde dakpan eens gefabriceerd werd. Ook het stichtingsjaar van dit panwerk is niet bekend. Wel waar het uitgebreide fabriekscomplex eens stond. Aan de zuidzijde van de Grote Zijlroede, achter de latere Zwaga-buurt. Het omsloot het terrein van Bergsma's scheepswerf. Foto's van de fabriek zijn ons helaas niet bekend. Nu staat op deze plaats, langs de rondweg, deels de fabriek van Tichelaar, en is de enige nog bestaande bebouwing uit die periode het voormalige dubbele hellinghuis dat ooit bij de Bergsma-werf behoorde.

Detail kadastrale kaart van 1832, zuidzijde Grote Zeilroede. De Britzels hadden veel grondbezit rondom Makkum, vaak aangesloten stukken weiland met uitlopers tot voorbij Gaast. Hier in grijs aangegeven een deel van het bezit tussen de Zijlroedes. Bij A: het panwerk, B: de kalkbranderij met cementmolen en bij C: de "Altena's", boerderij met boomgaard en moestuinen. Toch moesten zij enkele enclaves in dit aaneengesloten bezit dulden: 1. het Houtstek van Thomas Wijbes Overmeer. 2. de Scheepstimmerwerf van Jan IJdes Bergsma. 3. een stukje weiland in bezit bij de Doopsgezinde gemeente. 4. de Kalkbranderij van Gerrit Jans Westendorp, deze koopman was toen ook de eigenaar van het logement De Prins. 5. Boerderij in bezit van Meinte Meintes Jorritsma uit Tjerkwerd.

Ijsbrands Dirks

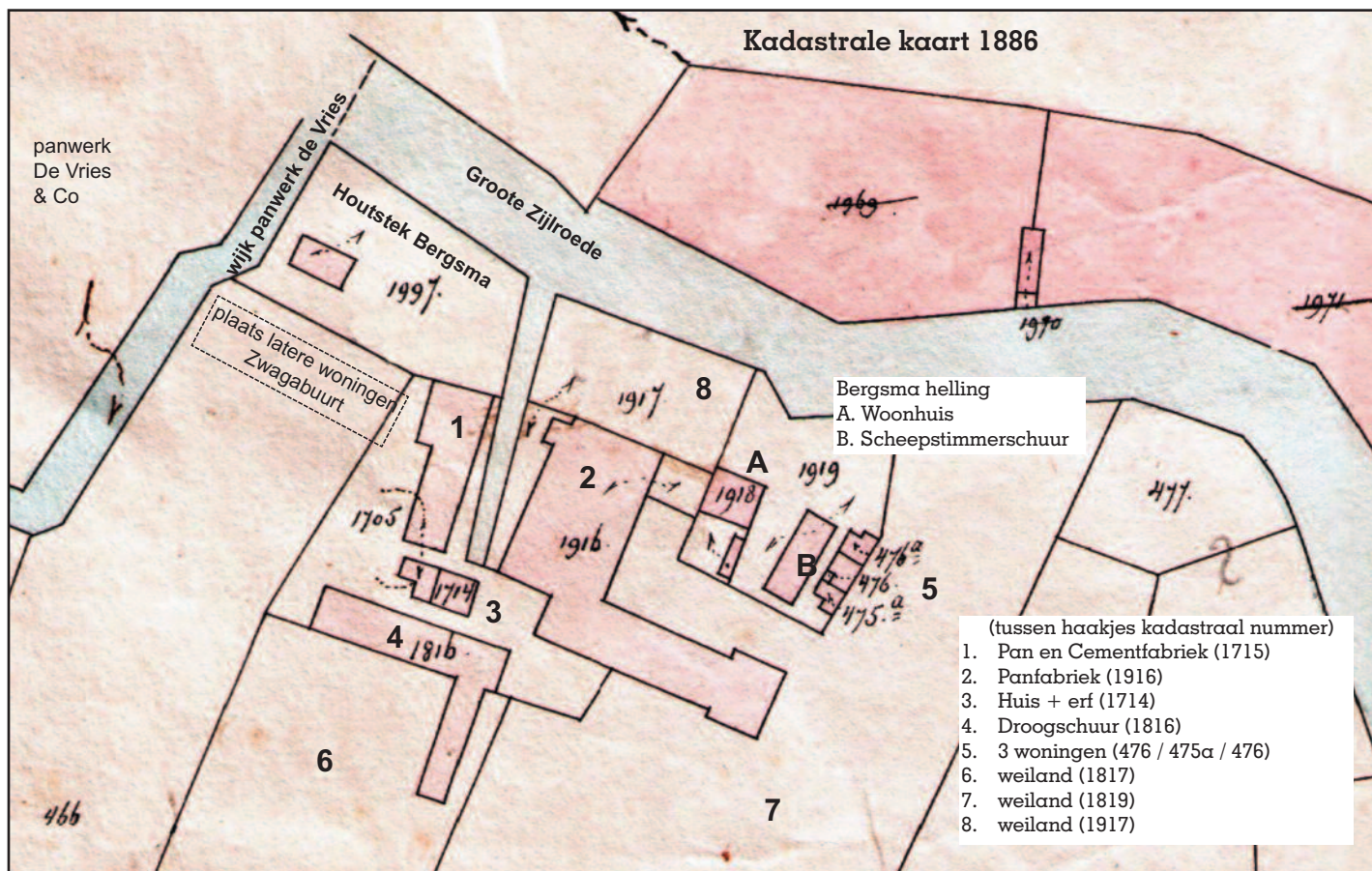
Het bedrijf is zonder twijfel ouder, maar een eerste vermelding vinden we rond 1760. Dan is Ijsbrand Dirks eigenaar. In het Reëelcohier van die periode wordt hij als estrikkbakker vermeld. Producent van de bekende vierkante vloertegels, maar we kunnen gerust aannemen dat ook deze fabriek als steenbakkerij (1) is begonnen en later overschakelde op de

pannenfabricage. Tussen 1779 en 1780 leverde dezelfde Ijsbrand Dirks, namelijk 30.000 verglaasde pannen en 1200 vorsten voor de kerk in Wilster (N-Duitsland). Over deze leverantie staat een verhandeling in "Sier en Sied fan Makkum" (2), waarin duidelijk wordt dat Ijsbrand Dirks deze partij ook gefabriceerd heeft. Hij was dus wel degelijk ook pannenfabrikant. Ijsbrand Dirks overlijdt in 1782. Bij de erven die in 1800 eigenaar zijn van het panwerk is ook Lucas Ijsbrandsz, een zoon?

Deze Lucas Ijsbrandsz (* 1749 - † 1826) is dan behalve panbakker ook kalkbrander, houthandelaar, reder, boer, en lid van het Vredesgerecht. Een belangrijk za-kenman met het nodige aanzien. Hij is gehuwd met Doetje Thijssen en hun enige kind, dochter Beertje (* 1776 - † 1849) huwt in 1805 met Frans Britzel.

Bergsma's werf omstreeks 1915. De werf had twee sleephellingen, op één daarvan een aak. Op deze werf werden evenals bij Zwolsman en Alkema blazers gebouwd, voornamelijk bestemd voor Wieringen, Texel en Noord-Friesland (Wierum, Peasens). Rechts naast het hellinghuis de timmerschuur en dan de 3 fabriekswoningen, behorende bij Britzels panwerk. Uiterst links is een klein deel zichtbaar van deze fabriek (arch.nr. 1248)

Lucas IJsbrands en Zoon

Frans, volgens het doopregister, Franciscus, is de zoon van de leerlooier Jurjen Britzel in de Kerkeburen. Na zijn huwelijk met Beertje komt hij bij schoonvader in de zaak. Het bedrijf wordt dan voorgezet onder de naam Lucas IJsbrandsz en Zoon. Lucas beschouwde Frans dus als zijn eigen zoon.

Wanneer Lucas op 18 november 1826 op 72 jarige leeftijd komt te overlijden, wordt Frans eigenaar van het gehele vermogen. Hij is dan behalve leerlooier (als opvolger van zijn vader),

kalkbrander, dakpannenfabrikant en zonder twijfel als opvolger van Lucas IJsbrandsz ook houtkoper en reder. Frans en Beertje krijgen twee kinderen waarvan de jongste Jurjen slechts 12 weken leeft. Als in 1855 Frans sterft is zoon Lucas de enige erfgenaam. Uit deze tijd stamt een volledig overzicht van de bezittingen. Hier uit blijkt dat Frans de bedrijven van zijn schoonvader nog verder heeft uitgebouwd. In dit bestek voert het te ver daar op in te gaan, en liever bewaar ik dat voor het vervolg over de familie Britzel. We beperken ons hier tot de pannenbakkerij.

Foto boven arch. nr. 3686) De voormalige meesterknechtswoning van Britzels panwerk, gebouwd omstreeks 1670, overleefde lang de sloop van de omringende fabriek, midden jaren '80 van de vorige eeuw moest het toch het loodje leggen door uitbreidingen bij Tichelaar's estrik- en panfabriek aan de Súderseewei.

Rechts op de luchtopname uit juni 1926 is bij (1) aangegeven waar deze woning zich bevond. Een tjalkje (midden onder) ligt in het restant van de wijk naar het voormalige Britzelpanwerk. Ook de Zwagabuurt, met wasgoed in de bleek is hier fraai zichtbaar, evenals het bruggetje over de kleivaart (wijk) van de panfabriek van L.J. de Vries & Co (boven). De grote loods in het midden op deze foto is het houtstek van Bergsma. Eertijds gesticht door de koopman en houthandelaar Zwaga, ook de naamgever van de Zwagabuurt, door huwelijk van hellingbaas Feike Jans Bergsma met Anna Gaukes Zwaga werd het Bergsma bezit.

(detail luchtopname: arch.nr. 2012)

We beperken ons hier tot de pannenbakkerij.

Lucas Britzel Franszoon geboren in 1810 zette het bedrijf op dezelfde voet voort. Hij staat ingeschreven als: koopman, leerlooier, kalkbrander, dakpannenfabrikant en reder te Makkum. Ook was hij lid van Provinciale Staten van Friesland, gemeenteraadslid, wethouder en burgemeester van Wonseradeel (van 1867 tot aan zijn dood in 1883). Lucas huwt in 1832 met Hinke Visser uit Workum. Als zij drie jaar later komt te overlijden huwt hij met haar zuster Maria. Uit het eerste huwelijk is dochter Beertje. Uit het tweede komen tien kinderen, waaronder drie zonen die na verloop van tijd allen in de dakpannenfabricage actief zullen zijn.

Op 18 februari 1875, Lucas is dan al 8 jaar burgemeester, draagt hij het panwerk met alle bijbehorende

Lucas Britzel wordt op 30 juni 1867 bij Koninklijk Besluit benoemd tot burgemeester van Wonseradeel en blijft dat tot zijn dood in 1883. Hoewel zijn vader Frans in 1851 behoorde tot de voorstanders om Makkum los te maken van de gemeente, werd onder Lucas' bewind het gemeentehuis verplaatst van Bolsward naar Witmarsum, ondanks hevig tegenspartelen vanuit Makkum. Op 3 mei 1879 werd de eerste steen gelegd, en op 17 april 1880 kon Britzel de eerste raadsvergadering in Witmarsum voorzitten. Het dak van het nieuwe gemeentehuis werd uiteraard belegd met Lucas IJsbrandsz-pannen. Tot grote ergernis van de andere Makkumer pannenfabricanten Tichelaar en De Vries.

(arch.nr. 1342) De Zwagabuur 1965. Na Vijfhuizen (latere Pothuissteeg) en het Papiermolenstreekje een van de eerste rijtjes fabriekswoningen in Makkum. Gesloopt begin jaren '70 van de vorige eeuw.

roerende en onroerende goederen voor f. 30.000,- over aan zijn oudste zonen Lolke (*1842) en Jurjen (*1844). De kwitantie hiervan is bekend en geeft ons een duidelijk beeld hoe dit panwerk eruit zag.

	hect.	are	cent.	
476	Huis	0	00	40
475a	Huis	0	00	30
476	Huis	0	00	40
1916	Panfabriek + erf	0	16	30
1917	Weiland	0	13	50
1816	Droogschuur	0	05	60
1817	Weiland	0	97	80
1819	Weiland	2	03	30
1705	Pan-cementfabriek	0	16	96
1714	Huis en erf	0	00	64

Verder de gereedschappen, pramen en werkpaarden (ondermeer nodige voor het aandrijven van de kleimolens, van mechanisatie is binnen dit panwerk waarschijnlijk nooit sprake geweest). De voorradige fabrieksgoederen en de uitstaande grootboekelden van de firma behoorden bij de koop. Ook de fabrieksnaam: de Firma Lucas IJsbrandsz & Zoon staat als aparte post vermeld op de kwitantie. Als laatste de kantoorboeken en stukken, benevens het meubilair en de goederen aanwezig in het kantoor van de benedenvoorkamer, en in de voorbovenkamer van het huis sectie A nr. 1299 B149 (woning en winkel,, Voorstraat 21).

Het zakelijke deel van het Britzelstreekje; links het kantoor van Lucas Britzel met op de bovenverdieping 'het Zaal', dan het koetshuis en rechts het kantoor van de dakpannenfabriek. Het "Zaal", de huidige watersportwinkel van Jan de Vries had geen voordeur en was uitsluitend bereikbaar vanuit het naastgelegen pand Voorstraat 15, tezamen met nr. 13 was dit de voormalige burgemeesterswoning van Lucas Britzel. Het hoge pand was nog geen 10 meter diep met daarachter een binnenplaats en grenzend aan de Achterstraat bevond zich een bescheiden (koetsiers)woning. De bewoner hiervan had, alweer binnendoor, toegang tot het koetshuis (midden op de foto). Van deze 3 Britzelpanden is enkel het koetshuis, gebouwd omstreeks 1860, aan de voorzijde gedekt met de Lucas IJsbrandsz (detail foto arch. nr. 3978).

Lijst van Arbeidsloon en Berekend in zes dagen, over dienstjaar van 1848

Num.	Namen	Zes dagen	Een dag	1/2 de dag	1/3 de dag	1/4 de dag	Paasche	Kermis
1.	Klaas Bakker	6-60.	1-10.	00-55.	00-27½.	00-14.	Brood.	3-00.
2.	Gjerk Dijkstra	3-00.	1-50.	00-25.	00-12½.	00-06.	1-37½.	1-00.
3.	Thijs van Badien	1-50.	00-25.	00-12½.	00-06.	00-03.	1-15.	00-37½.
4.	Jelle S. Bierema	1-05.	00-17½.	00-09.	00-04½.	00-02.	1-10.	00-37½.
5.	Siene Fr. de Briel	1-00.	00-16½.	00-08.	00-04.	00-02.	1-10.	00-25.
6.	Eltje A. Sijlstra	00-75.	00-12½.	00-06.	00-03.	00-01½.	1-10.	00-20.
7.	Bouwe A. de Bruijn	00-50.	00-08½.	00-04.	00-02.	00-01.	1-10.	00-20.
8.	Paulus Machielsen	5-10.	00-85.	00-42½.	00-21.	00-10½.	1-62½.	1-00.
9.	Doekle A. de Baan	2-55.	00-42½.	00-21.	00-10½.	00-05½.	1-37½.	00-62½.
10.	Friedrik de Jong	1-50.	00-25.	00-12½.	00-06.	00-03.	1-15.	00-37½.
11.	Sammert, A. Banning	00-60.	00-10.	00-05.	00-02½.	00-01.	1-10.	00-20.
12.	Anne St. Meijer	5-10.	00-85.	00-42½.	00-21.	00-10½.	1-62½.	1-00.
13.	Pietor E. van der Meulen	2-70.	00-45.	00-22½.	00-11.	00-05½.	1-37½.	00-62½.
14.	Jan H. Hochstra	1-50.	00-25.	00-12½.	00-06.	00-03.	1-15.	00-37½.
15.	Jan J. Altena	00-60.	00-10.	00-05.	00-02½.	00-01.	1-10.	00-20.
16.	Andt, J. de Roos	4-50.	00-75.	00-37½.	00-18.	00-09.	1-62½.	1-00.
17.	Jacob A. de Roos	1-50.	00-25.	00-12½.	00-06.	00-03.	1-15.	00-40.
18.	Jan A. de Roos	1-20.	00-20.	00-10.	00-05.	00-02½.	1-15.	00-35.
19.	Frans P. Haarsma	00-90.	00-15.	00-07½.	00-04.	00-02.	1-10.	00-25.
20.	Andt, K. Bakker	00-60.	00-10.	00-05.	00-02½.	00-01.	1-10.	20.
							4-55.	12-00.

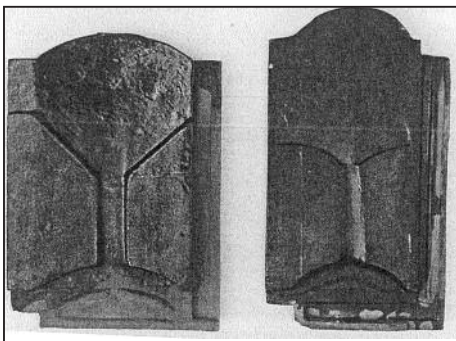
De Lucas Ijsbrandszpan

Lolke en Jurjen, beide net in de dertig, voeren nu het beheer over het panwerk. Broer Frans, geboren in 1856 als laatste van de tien kinderen van Lucas en Maria, komt later als kantoormedewerker op de zaak.

Naast de fabricage van de gewone pan komt ook de befaamde Lucas Ijsbrandszpan op de markt. Dit is een stormvaste pan, die in het winderige Nederland zeer op zijn plaats was. De pannen met een eigenaardige vorm, waren nogal zwaar, zeer solide en met een goede waterafvoer. Rondom werden ze op tentoonstellingen bekroond. Talloze medailles en oorkonde's getuigen hiervan. Zo ook op de grote tentoonstelling te Leeuwarden in 1881. Hiervan is het prijskaartje van de pannen bekend. 1,20 voor de blauwe (ongeglazuurde pan) en 1,50 voor de gladde (geglazuurde) pan per vierkante meter.

Een dure pan, en in Makkum is dat ook terug te vinden. Vaak werd enkel de voorzijde en eventueel de westkant (meest windgevoelige) van een dak belegd met de Ijsbrandszpan, terwijl de rest gedekt werd met de goedkopere gewone holle pan.

Lijst van arbeidslonen berekend in zes dagen over het dienstjaar 1848 van Britzels panwerk. Weliswaar werd een zesdaagse werkwijk gehanteerd, maar uit de uitsplitsing tot zelfs 1/8ste dagdeel blijkt duidelijk het seizoensgebonden karakter van de dakpannenindustrie. De 20 personeelsleden zijn onderverdeeld in vier groepen: pannemakers, stokers, en kleimalers e.d. Meesterknecht Klaas Bakker had het hoogste loon en verdiende f.6,60 per week, de (leer)jongens bij iedere groep moesten genoeg nemen met f. 0,50 tot 0,60 cent. Met Pasen kreeg het personeel een vastgestelde bonus evenals met de kermis. Bij de kermis varieerend van f. 1,00 voor de voorlieden tot 0,20 voor de jongens. Opmerkelijk is de aantekening "Brood" bij Pasen achter de naam van de meesterknecht. (Ryksarchyf 332-03 / 45).

Links de Lucas Ijsbrandszpan, rechts de Schuppenfalzziegel van de Gebr. Gilardoni.

De vraag blijft, wanneer de Ijsbrandszpan voor het eerst het licht zag, en is deze wel bedacht door de Britzels? In september 1999 verscheen in het blad Dakenraad een artikel van Huub Mombers, waarin deze stelt dat de Lucas Ijsbrandszpan gecopieerd is naar de z.g. Schuppenfalzziegel. Deze werd ontwikkeld door de gebroeders Gilardoni uit Altkirch in de Elzas, dat toen nog bij Duitsland behoorde. En gezegd moet worden, hoewel de afmetingen afwijken, de pannen veel op elkaar lijken. De Gi-

lardoni-gebroeders waren al rond 1841 actief, er wordt echter geen jaar genoemd waarin zij de Schuppenfalzziegel voor het eerst produceerden.

Mombers conclusie: Eind 19e eeuw stapte Lucas op een mooie dag in de trekschuit vanuit Makkum en vervolgens met het rijtuig naar Frankrijk om eens te genieten van het natuurschoon in de Elzas, dat net bij Frankrijk ingelijfd was. Zijn oog moet ongetwijfeld zijn gevallen op deze Schuppenfalzziegel, die hem op het idee bracht om een stormvaste dakpan voor het Friese dak te ontwikkelen.

Dezelfde Mombers stelt in zijn artikel dat de Ijsbrandszpan vanaf 1880 in Makkum geproduceerd werd (4), dan viel dit onder het bewind van Lolke en Jurjen. Die met deze fabricage wellicht gepoogd hebben de zwaar verouderde fabriek nieuw leven in te blazen.

De toepassing van de pan op de

Voorstraat 1965 (zrch. nr. 949) Het mooiste voorbeeld in Makkum van een dakbedekking met de Lucas IJsbrandszpan is nog steeds zichtbaar op de westzijde van het pand Voorstraat 11 (thans Aukje Koornstra). Omstreeks 1875 door de toenmalige bewoner Jurjen Britzel belegd met roodbruin- en zwart geglaazuurde IJsbrandszpannen. Zijn broer en mededirecteur van het panwerk: Lolke woonde toen op nr. 9 (links nog net zichtbaar) en aan de oostzijde bedekt met de IJsbrandszpan. Beide broers zijn ook verantwoordelijk voor de onderbreking in de straatwand zij lieten het hier staande huis slopen om een gezamenlijke tuin te creëren, inclusief prieëltje.

de woningen van Lolke en Jurjen aan de Voorstreek (huidige nrs. 9 en 11) zou dit tijdsbestek verklaren. Van de woning en kantoor van vader Lucas (nu 15 en 17) is niet bekend of daar de Lucas IJsbrandszpan is toegepast. De dubbele woning en kantoor kwamen omstreeks 1840 gereed. Op het kantoor (nr. 13) ligt de pan nog op de achterzijde. Na de verkoop van de panden tussen 1898 en 1914 (4), werd in alle gevallen ingrijpend verbouwd om van alle panden weer zelfstandige huizen te maken. Vaak zelfs in aparte boven- en onderwoningen. Ook de dakvormen werden aangepakt, dus het blijft mogelijk dat daarbij ook de, nog steeds, dure pan zorgvuldig werd verwijderd. Mogelijk om elders weer toegepast te worden. Lucas' koetshuis (nr. 19) draagt tot de dag van vandaag wel de IJsbrandszpan, zij het enkel aan de voorzijde. De stichtingsdatum hiervan is 1859. In een steen, rechts boven de tras, is de naam Lolke Britzel gegraveerd. Dit was een gebruikelijke (Britzel) gewoonte en komt op alle panden voor, alleen is in dit geval het jaartal weggelaten.

Was de introductie van de Lucas IJsbrandszpan inderdaad omstreeks 1880 dan is het succes van relatief korte duur geweest. In 1903 verlaat

Lolke, hij is dan ruim 60 jaar oud, de fabriek en gaat in Amsterdam wonen. Hier sterft hij in 1915. In Makkum was jongste broer Frans hem in 1913 al voorgegaan evenals de laatste actieve directeur van de fabriek, Jurjen, die in maart 1914 overleed. Geen van de kinderen Britzel ging in zaken en temidden van de economische crisis veroorzaakt door de op dat moment heersende 1ste Wereldoorlog, werd de fabriek op 25 januari 1915 op afbraak verkocht. Volgens het kadaster is het Britzel-panwerk in 1916 gesloopt.

(1) Ook de fabriek van Tichelaar is begonnen als een steenbakkerij en later overgegaan op de fabricage van gebruiksardewerk

(2) Makkum en de Wilstermarsch - O. Neumann

(3) De Lucas IJsbrandszpannen zijn tussen 1880 en 1920 te Makkum op het panwerk van de familie Britzel geproduceerd. Ze komen voor in blauw gesmoord, zwart en bruin verglaast (vgl. Mombers).

Wel is bekend dat in de Achlumer pannenfabriek nog enige tijd een iets kleinere versie van de pan is gemaakt (O.G.)

(4) In Sier en Sied fan Wûnseradiel stelt auteur P. Th. Zwart dat de huizen aan de 'Foarrige' op 14 december 1914 publiek worden verkocht. Dit geldt alleen voor de panden van Lolke en Jurjen.

De voormalige burgemeesterswoning van Lucas (huidige Voorstraat 15 en 17) werden in 1916 publiek verkocht. Het kantoor op nr. 13 kwam al in 1898 in eigendom bij het Nut Departement

Makkum, en werd ingericht als Spaarbank met bovenwoning voor de beheerder die tevens zorg droeg voor toezicht en beheer. In de ruime kelder was lange tijd de zware ijzeren kluisdeur nog aanwezig. (arch. Nut dep.).

O. Gielstra, sept. 2001 (aanvulling: jan. 2014, als er sprake is van de dubbele woning betreft het de nrs. 15 en 17 en niet 13 en 15)

De IJsbrandszpan in Makkum

Ook nu is de Lucas IJsbrandszpan nog op vele plaatsen in Makkum te vinden, onderstaand enkele voorbeelden. De lijst is verre van compleet en wij vragen uw hulp om deze compleet te maken.

Krommesloot 15

Boven Vallaat 26 en onder Plein 14

